

NOTE DE TOPONIMIE BASARABEANĂ*

Basarabia, această străveche vatră de țară moldavă, în pofida „tuturor răotăților” care i-au stat în cale, și-a păstrat aproape intactă comunitatea etnică românească. Dovadă e și toponimia basarabească, care, prin conținut și formă, e în fond românească.

Trei aspecte principale urmează să fie abordate în comunicarea de față: originea numelor topice, componența lor lexicală și derivațională, repartitia lor geografică. În plan etimologic, datorită împrejurărilor social-istorice din trecut, toponimia acestui ținut prezintă o anumită varietate. În afară de numele de locuri și localități de proveniență românească, adică acelea care alcătuiesc majoritatea absolută a nomenclaturii topice locale (circa 85%), aici se întâlnesc și denumiri de origine slavă, turcică, iar printre cele mai vechi, preistorice, și hidronime daco-getice¹.

Vechimea toponimelor românești necesită a fi stabilită încă, după cum urmează a fi studiată, în genere, problema vechimii populației romanice de pe acest teritoriu, pentru că teoria migraționistă și cea a descălecatului legendar, susținute și promovate cu insistență până nu de mult de unii istorici, nu rezistă nici celei mai elementare critici. Savanții de bună credință însă admit continuitatea romanității în spațiul carpato-nistrean de la începuturile vieții daco-romane în nordul Dunării. Cât privește datarea numelor topice, suntem nevoiți să ne limităm deocamdată la puținele și mult târziile, dar, bineînțeles, prețioasele izvoare scrise: acte ale cancelariilor domnești, cronici, note de călătorie, recensământuri, hărți ș. a.

Pentru toponimia basarabească primele atestări documentare datează de la începutul secolului al XV-lea. Într-un hrisov de la 1408 apare menționat mai întâi oiconimul *Tighina* (și nu *Bender*, denumire turcească la care țin morțiș autoritățile orașului). Apoi urmează frecvențele mențiuni ale numelor de sate de la 1420 și de mai târziu: *Cornești*, *Dumești*, *Țigănești*, *Vorniceni* (1420), *Brănești*, *Cristești*, *Pârjolteni*, *Șendreni* (1429), *Mănești*, *Pocșești* (1436), *Lucani* (1443), *Târzieni* (1447), *Mârzești* (1470), *Horjești*, *Scorțești* (1482), *Petricani* (1489), *Găureni*

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 16-18 octombrie 1990.

¹ În plan etimologic și stratigrafic, toponimia basarabească e prezentată de noi mai amplu în: *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 23-50; *Geografîčeskije nazvanija rasskazyvajut*, Chișinău, 1990, p. 27-52.

(1490), *Dobreni* (1500) ș. a. Cele mai numeroase așezări cu nume românești apar în regiunile de codru, unde văile adânci și dealurile înalte constituiau un obstacol dificil în calea năvălitorilor.

Deosebit de frecvente sunt mențiunile documentare din sec. XVI–XVII. Aria toponimelor românești atestate se lărgeste evident, cuprinzând nu numai centrul, dar și la nord ținutul Sorocăi, bazinele râurilor Ciuhur, Ciuluc, Răutul Superior, iar la sud – ținutul Tigheci în întregime.

Regimul de asuprire otomană constituia un factor de permanentă agravare a situației locuitorilor din stepa Bugeacului. De aceea, populația băștinașă ocolea, de regulă, regiunile de stepă, expuse năvălirilor din afară, așezându-se mai mult în codri. Cu toate acestea, o populație romanică și, prin urmare, și nume topice românești au existat și s-au menținut în permanență în Bugeac și în perioada oblăduirii turco-tătare. Hrisoavele vechi atestă între Prut și Ialpuș nu numai nume de localități ca *Boboiogi* (1582), *Bărboși* (1554), *Giurgiulești* (1588), *Gotești* (1609) ș. a., ci și numeroase denumiri de locuri (râuri, lacuri, bălți, văi, dealuri, păduri, moșii): *Chicera* (1443), *Fântâna Păducelului* (1436), *Gemenele* (1447), *Movila lui Fulger* (1489), *Poiana Scumpului* (1429), *Prisaca Brumariului* (1447), *Prunu* (1436), *Salcia* (1441), *Sărata* (1436) ș. a.

Nume topice românești se întâlnesc și dincolo de Nistru: *Bujor*, *Butuceni*, *Căprița*, *Chetrosu*, *Doibani*, *Flămânda*, *Mălăiești*, *Perișoara*, *Speia*, *Strâmba*, *Teiu* ș. a. Aici, vorbitori ai idiomului romanic pătrund încă la începutul mileniului al doilea, așezările lor devenind mai numeroase în sec. XV – XVI și mai cu seamă în secolul al XVII-lea, după strămutarea tătarilor nohaici din sudul Ucrainei.

Toponimia slavă e prezentă și ea în diverse regiuni și în mod diferit. Cele mai vechi nume și-au găsit răspândire în nordul și centrul spațiului basarabean, iar cele mai târzii – cu deosebire în zona sudică și, sporadic, în restul teritoriului. Despre o toponimie veche slavă (sud-slavă, slavă-meridională sau bulgară) nu avem temeieri a vorbi, pentru că ea lipsește aici cu desăvârșire. Cel mult, asemenea toponime probează o conviețuire a populației romanice cu slavii răsăriteni. Drept dovadă e și faptul că numele topice respective prezintă trăsături lingvistice specifice limbilor rusă și ucraineană. E vorba, în primul rând, de fenomenul numit plenisonie (polnoglasie) și de tratamentul fonetic $g > h$.

După cum se știe, fenomenul plenisoniei e cunoscut în limba rusă veche din secolul al X-lea, el constând în redarea grupurilor fonetice *-ra-*, *-la-*, *-re-*, *-le-*, *-lo-* din slava veche prin *-oro-*, *-olo-*, *-ere-*, *-ele-*, *-elo-* în cuvintele din limbile slave orientale (în poziție interconsonantică): *grad* – *gorod*, *zlato* – *zoloto*, *breg* – *bereg*. Acest fenomen îl prezintă în toponimia noastră denumirile: *Bolotina*, *Berezovca*, *Soloneț*, *Voroneț*. În țările sud-slave și pe teritoriul de influență a slavei vechi lor le corespund numele topice: *Blato*, *Brezova*, *Slănic*, *Vrata* ș. a.

Pronunția lui *g* ca *h* gutural este un fenomen fonetic specific limbii ucrainene. Cu acest fonetism toponimele în discuție au pătruns în graiul băștinașilor români: *Hârbova*, *Hlinaia*, *Halahora*, *Hulboaca*, *Hulbucioc*, *Pohoarna*, *Zahorna*. Aria lor de răspândire coincide în linii mari cu cea a toponimelor cu plenisonie.

Dacă am avea de-a face cu toponime vechi slave, ele ar fi păstrat vocala nazală *ō* (*on*) din slava comună. Denumirile în discuție conțin însă fonetismul *u*: *Dubna*, *Dubău*, *Hulboaca*, *Hulbucioc*, *Zalucea*. Denazalizarea lui *ō* din slava comună a avut loc începând cu secolul al X-lea. Prin urmare, numele topice slave cu *u* în loc de *ō* nu pot fi anterioare acestui secol, iar numele ce prezintă fonetismele sus menționate sunt de origine rusă sau ucraineană și nu de proveniență veche slavă, cum încercau să demonstreze slavofiliile zeloși de altădată.

Conviețuind împreună cu românii, rușii și ucrainenii și-au însușit limba băștinașilor, transmițându-le în același timp un număr considerabil de elemente lexicale, inclusiv toponimele, cu particularitățile lor fonetice și derivaționale. În cele din urmă ei au fost supuși unui intens proces de românizare, care a dus la asimilarea lor totală. De așezările slavilor orientali ne amintesc denumirile unor sate din nordul și centrul republicii, populate în prezent de români moldoveni: *Bârnova*, *Camenca*, *Clocușna*, *Dișcova*, *Echimăuți*, *Lipnic*, *Lozova*, *Peciște*, *Sadova*, *Târnova*, *Ustia*. Multe dintre ele sunt menționate în hrisoavele din secolele XV și XVI. În aceste sate s-au păstrat și unele microtoponime slave.

De fapt, cele mai multe oiconime denumesc localități întemeiate de coloniști ucraineni și ruși în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Acestea sunt formate de la nume de persoane (foști proprietari de moșii, cinovnici, primi locuitori ai satelor) și conțin în mare parte sufixul *-ovca* / *-evca*: *Alexandrovca*, *Alexeevca*, *Bogdanovca*, *Egorovca*, *Grigorievca*, *Maximovca*, *Mihailovca*, *Nicolaevca*, *Romanovca* ș.a.

Dintre popoarele turcice care au lăsat urme în toponimia basarabească sunt pecenegii, cumanii, turcii și tătarii. Pecenegii și-au făcut apariția aici pe la sfârșitul secolului al IX-lea, iar cumanii – prin secolul al XI-lea. O conviețuire a băștinașilor cu aceste neamuri nu trebuie exclusă, pentru că altfel nu am putea explica pătrunderea în limba noastră a unor cuvinte ca *dușman*, *olat*, *toi*² ș. a. și a numelor de râuri *Călmățui*, *Covurlui*, *Cula*, *Căinar*, *Ciuluc* ș. a. Zdrobite de marele Bizanț și împrăștiate prin câmpiile subcarpatice, vechile triburi turcice își pierd foarte curând independența și faima istorică, fiind în cele din urmă asimilate de localnici.

Tătarii nohaici pătrund în Moldova pe la sfârșitul secolului al XV-lea, așezările lor sporind aici mai cu seamă în secolul al XVI-lea, și aceasta nu fără amestecul Porții Otomane. Toponimele *Abaclia*, *Acui*, *Baimaclia*, *Cazaclia*, *Cimișlia*, *Congaz*, *Taraclia* ș.a. reprezintă nume ale fostelor aule și cășle tătărăști.

Turcii au stăpânit Bugeacul fără a-l locui. Aici nu a existat o populație turcească sedentară și, prin urmare, nici localități cu nume turcești. Cel mult ei au putut denumi cu termeni din limba lor doar cetățile și așezările de tip militar: *Acherman*, *Bender*, *Chilia*, *Ismail*.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, p. XVI–XVII.

Găgăuzii, populație turcică originară din Bulgaria, au emigrat în Bugeac începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea. După 1812, repopulând așezările părăsite de tătari, ei au format aici satele: *Avdarma, Baurci, Cazaclia, Comrat, Dezghingea, Etulia, Tatar-Copceac* ș.a. Toponimia găgăuză propriu-zisă o constituie unele microtoponime din Bugeac.

În continuare, vom face câteva observații cu privire la componența lexicală și structura derivațională a toponimiei basarabene, precum și la ariile pe care le formează unele denumiri. Apelativele cel mai des folosite ca nume topice sunt, bineînțeles, termenii generici *vale, deal, movilă, hârtop, izvor, lac, baltă, gârlă, pădure, rediu* ș.a., precum și calificativele referitoare la dimensiunile, forma, configurația, poziția, culoarea și alte particularități specifice obiectelor geografice: *alb, negru, roșu, galben, strâmb, rotund, larg, scurt, sărat* ș. a. Un interes deosebit pentru studiul limbii îl prezintă însă toponimele ce au la bază cuvinte rar folosite în vorbirea obișnuită (istorisme, arhaisme, dialectisme) sau cu totul dispărute din limbă, precum și formațiile metaforice și metonimice originale. Câteva exemple: *adăpoi* „loc de adăpat vitele la malul unei ape”, *barc* „baltă, lac”, *bătag* „sărătură, mlaștină”, *bârnag* „mal priporos”, „deal, movilă”, *bulgărie* „grădină de zarzavat”, *dunăriță* „albie veche a Dunării”, *ierugă* „vâlcea, văioagă”, *huc* „prag de apă, cascadă”, *găoază* „adâncitură, groapă, gaură”, *odmăt* „volbură, vâltoare”, *plângău* „izvor mic”, „pârăiaș”, *pogor* „deal”, „pantă priporoasă”, *popânzac* „insuliță plutitoare formată din rădăcini de stuf amestecate cu nămol”, *prihodiște* „pantă, versant”, *pruteț* „albie veche a Prutului”, „lac, baltă”, *rojină* „băltoacă, mlaștină”, *scoc* „mal priporos, stâncă”, *scruntar* „insuliță în apa unui râu”, *șfor* „vârtej de apă, volbură” ș.a.

În toponimia de origine slavă, printre apelativele mai reprezentative pot fi menționate: *copanca* „iaz, heleșteu”, *gorodișce* „așezare întărită, fortificație”, *izbișce* „locuință părăsită”, „locul unei vechi așezări”, *pecișce* „cătun, sătuc”, *voloca* „luncă acoperită cu pădure”, „pădurice”.

Specifice oiconimelor tătărești sunt etimoanele etnonimice. Acestea provin de la numele triburilor și ginților nohaice: *Abaclia* < *abacli* „trib cu dangaua în formă de idol”, *Cazaclia* < *kaz aiak* „trib cu dangaua în formă de labă de găscă”, *Coștangalia* < *kostamgalı* „trib cu dangaua unită, îngemănată”, *Taraclia* < *tarakli* „trib cu dangaua în formă de pieptene” ș. a. Dangalele reprezentau niște semne sau figuri geometrice care se aplicau obiectelor și vitelor pentru a le distinge sau a fi mai ușor recunoscute. Ele serveau și ca semne distinctive, și ca peceti, steme.

Formanții românești, specifici îndeosebi numelor de localități, sunt, bineînțeles, *-eni/ -ani* și *-ești*, primul cu valoare locală-colectivă (*Codreni, Ialpușeni, Văleni*) și antroponimică (*Alexăndreni, Focșani, Nicoreni*), iar ultimul cu valoare vădit antroponimică (*Florești, Nicorești, Todirești*). În calitate de formant toponimic specializat apare și articolul feminin hotărât *-a*, acesta referindu-se nu la numele substantivele feminine de tipul *Gârla, Movila, Țarna* și nici la cele provenite de la adjective feminine ca *Frumoasa, Larga, Sărata*, ci la

formații cu totul deosebite, cărora în mod obișnuit nu le este specific un asemenea formant. De exemplu: *Bolocana* < *Bolocan* + *-a*, *Căpriană* < *Căprian* (*Chiprian*) + *-a*, *Cumpenea* < *Cumpene* + *-a*, *Pârlița* < *Pârliți* + *-a*, *Tăura* < *Tăuri* + *-a* ș.a. Numele topice în discuție nu formează arii aparte, ci au o răspândire generală pe întreg teritoriul Basarabiei.

Derivatele toponimice slave conțin sufixele *-ova/-eva*, în românește modificate uneori în *-ău/-eu* (*Clișova*, *Isacova*, *Râșcova*, dar *Teleșeu*, *Vasilcău*, *Voroncău*), *-ovți/-evți*, redate în toate cazurile prin *-ăuți/-euți* (*Climăuți*, *Echimăuți*, *Mateuți*, *Trifăuți*), *-inți* (*Balinți*, *Ofatinți*, *Procopinți*), *-ovca/-evca*, modificate și acestea în mare parte (*Andreevca*, *Bogdanovca*, *Nicolaevca*, dar *Antoneuca*, *Sănătăuca*). Dintre acestea au o vechime mai mare cele în *-ova/-eva*, *-ăuți/-euți*, *-inți*, ele formând arii aparte în nordul republicii, pe când cele în *-ovca/-evca* datează doar de la începutul secolului al XIX-lea și se întâlnesc pretutindeni.

Toponimele tătaro-nohaice pot fi recunoscute după terminațiile *-lia* (< *-li/-li*), *-lâc*: *Baimaclia*, *Cairaclia*, *Șamalia*, *Cealâc*, *Tașlâc*³.

Conchidem, deci, că fondul actualei toponimii basarabene îl constituie numele topice de origine românească. Românii moldoveni au creat aici un microsistem toponimic original, care a funcționat și s-a dezvoltat continuu timp de veacuri, acesta făcând parte integrantă din sistemul românesc de denotație topică.

Chișinău
Republica Moldova

³ Vezi și A. Eremia, *Toponime cu sufixele -lia și -lâc*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1960, nr. 1, p. 49-54.